

CONSTRUCȚII ANATOMICE LA REALIZAREA PORTRETULUI SCULPTURAL ÎN CREAȚIA LUI LAZĂR DUBINOVSKI

ANATOMICAL CONSTRUCTIONS OF THE CREATION OF A SCULPTURAL PORTRAIT IN THE WORKS OF LAZAR DUBINOVSKY

ANA MARIAN¹,

doctor în studiul artelor, cercetător științific superior,
Institutul Patrimoniului Cultural

CZU 730.041.5(478)

730.071.1(478)

Primele deprinderi în domeniul anatomiei capului sculptorului Lazăr Dubinovski (1910-1982) le asimilează la Școala de Belle Arte din București, unde i-a avut ca profesori pe Dimitrie Paciurea și Oscar Han. O influență decisivă asupra creației sale a produs-o călătoria de scurtă durată la Paris, unde și-a continuat studiile în atelierul lui Antoine Bourdelle, la Academia privată Grand Chomier. În 1930 este absolvent al Școlii de Arte Frumoase din București. În anii 1951-1953, Lazăr Dubinovski activează în atelierul celebrului sculptor-monumentalist Evghenii Vucetici, la Moscova. Caracteristicile anatomice în portretele realizate de sculptorul Lazăr Dubinovski au un rol determinant în relevarea caracterului, felului de a fi al personajului. În diverse perioade, documentarismul, romantismul și umanismul chipurilor create de sculptor au servit drept călăuză în domeniul portretului sculptural atât pentru spectator cât și pentru colegii de breaslă. Cunoștințele acumulate de acest sculptor în domeniul anatomiei capului i-au permis să creeze opere de rezonanță la nivel național și internațional.

Cuvinte-cheie: construcții anatomice, sculptură, portret, realism socialist, aspecte psihologice, documentarism, romanticism, realism, diversitate stilistică

The sculptor Lazar Dubinovsky (1910-1982) received his first skills in the field of anatomy of the head at the School of Fine Arts in Bucharest, where he studied in the class of teachers as Dimitri Pachurya and Oscar Khan. A short trip to Paris had a significant impact on his work, where he continued his studies at the workshop of Antoine Bourdelle, at the Academia Grand Chaumiere. In 1930 he graduated from the School of Fine Arts in Bucharest. In 1951-1953 Lazar Dubinovsky worked in the studio of the famous monumental sculptor Eugenie Vuchetich. Anatomical constructions in the portraits created by Lazar Dubinovsky have a special place in demonstration the character and individual peculiarities of the nature. In different periods, the documentary, romanticism and humanism of the images, created by him became an example of a sculptural portrait for the viewer, and for colleagues in the workshop. The knowledge acquired by the sculptor in the field of anatomy of head allowed him to create significant works on the national and international level.

Keywords: anatomical constructions, sculpture, portrait, socialist realism, psychological aspects, documentary, romanticism, realism, stylistic diversity

Introducere

Plămădirea portretului sculptural capătă contururile unei veritabile opere de artă prin corespunderea materialului, printr-o tehnică de modelare reușită, prin procedeele plastice – toate în mare parte bazându-se pe construcțiile anatomice. Uneori mai evidente în lucrările conturate prin stilul realismului, alteori mai depărtate de acestea în cazul stilurilor impresioniste, moderniste sau postmoderniste, construcțiile anatomice constituie punctul de reper în modelare. Fiind prelucrat și trecut prin vizorul sculptorului, acest reper, construcțiile anatomice, uneori transpore prin modelare, alteori este ascuns prin stilizare, simplificare și alte procedee plastice.

1 E-mail: anisoara-marian@yandex.ru

Formarea profesională

Primele deprinderi în domeniul anatomiei capului sculptorul Lazăr Dubinovschi (1910-1982) le asimilează la Școala de Belle Arte din București, unde i-a avut ca profesori pe Dimitrie Paciurea și Oscar Han. O influență decisivă asupra creației sale a produs-o călătoria de scurtă durată la Paris, unde și-a continuat studiile în atelierul lui Antoine Bourdelle, la Academia privată Grand Chomier [1 p. 7]. În 1930 este absolvent al Școlii de Arte Frumoase din București [2 p. 11].

În anii 1941-1942 participă la cel de al Doilea Război Mondial, înrolat în armata sovietică. După rănire, este evacuat pentru tratament la Irkutsk, unde lucrează în calitate de sculptor (1943-1944). În 1943, la Irkutsk, are loc o expoziție de lucrări ale sale și ale lui V. Lebedev. Reîntors în republică, L. Dubinovschi debutează ca sculptor cu lucrarea *Strâmbă-Lemne* (1945, ghips patinat), în tratarea anatomică a căreia se resimte influența școlii lui A. Bourdelle. În anii 1951-1953, Lazăr Dubinovschi activează în atelierul celebrului sculptor-monumentalist Evghenii Vucetici, la Moscova [2 p. 11].

Experimentul caracteristic perioadei modernismului, pe parcursul căreia sculptorul s-a format ca plastician, a condus spre o mare varietate stilistică în creația sa, inclusiv și în portretul sculptural.

Primele portrete

Printre primele sale portrete este *Portretul profesorului C. Holban* (1934, ghips). Fruntea înaltă, brăzdată de riduri, privirea piezișă, buzele strânse subliniază inteligența personajului. Cutia craniană, conturată ușor, pe care au fost modelate formele exterioare, cu amprente de vârstă, atestă cunoașterea anatomiei și aplicarea ei măiestrită.

Portretul lui G. Ibrăileanu (1938, bronz) conține dispoziția redată cu iscusință de către sculptor, zâmbetul personajului conferind portretului vibrație de viață. Construcțiile anatomice, pe lângă asemănare, conferă veridicitate și expresivitate.

Iar *Portretul lui A. Filippide* (1938, bronz) redă fidel și minuțios trăsăturile, subliniind miopia, privirea obosită a ochilor adânciți în orbite. Toate cele trei portrete demonstrează elocvent preocupările lui Lazăr Dubinovschi în anii '40 ai secolului al XX-lea, preocupări legate de studiul exhaustiv al modelului și reprezentarea exactă a trăsăturilor portretistice. Astfel, lucrările din perioada incipientă a creației lui Lazăr Dubinovschi, cea a anilor '40, se caracterizează printr-o redare realistă, atentă la detalii anatomice, prin care se obțin efectele psihologice.

Portretele din anii '50

În anii '50, ca o continuare a temei din lucrarea *Strâmbă-Lemne* (1945, cunoscută și într-o variantă în bronz), apare *Portretul voinicului rus, campionul mondial, Ivan Zaikin* (1946, ghips). Deși corpul athletic al voinicului rămâne în afara cadrului portretului, vigoarea și forța fizică sunt redade prin gâtul masiv cu *sterno-cleido-mastodianul* puternic, *mușchiul venter frontalis* încordat, *mușchii mentalis* și *depressor labii inferioris* reliefați. *Mușchiul masseter* scoate în evidență voința și efortul atletului în perfecționarea corpului său.

Portretele de gală ale militarilor, de asemenea, își găsesc reflectare în creația sculptorului. Astfel, în *Portretul grănicerului colonel S. Gusac* (1952, ghips, ton) cutia craniană cu *osul frontal* bombat, cu *osul zygomaticum*, care transpare prin piele, cu *arcurile supraorbitale* proeminente – toate redau voința și consacrarea militarului. Iar în *Portretul Eroului Uniunii Sovietice, general-locotenentului E. Vetcinikin* (1952, ghips patinat) [3 p. 32] craniul transpare în regiunea frontală și parietală, iar trăsăturile feței conturează mușchii, dintre care se evidențiază mușchiul orbicularis oris. Deși aceste chipuri nu sunt emotive, ele reflectă personaje notorii în ambianța specifică lor.

Cel mai cunoscut portret realizat de Lazăr Dubinovschi este *Florica* (1955, bronz). Anatomizarea joacă un rol aparte în desăvârșirea chipului din acest portret. Or, chipul senin cu frunte înaltă, ochi redați prin scobire, zâmbet abia perceptibil – toate trăsăturile anatomice conlucrează prodigios cu soluționarea compoziției în spirală și-i conferă zăbucium și visare.

Portretul scriitorului Andrei Lupan (1955, bronz) subliniază trăsăturile portretistice, redade laconic, dar cu relevarea esențialului: forma nasului, privirea frontală de sub arcurile sprâncenelor – toate redând seriozitate și consacrare.

Un alt portret – *Portretul scriitorului P. Verșigora* (1957, bronz) conține un chip ghiduș cu barbă – întruchiparea personajului. *Mușchii orbicularis oculi și ventura frontalis* redau privirea obosită, iar fața ridată – trecerea demnă prin viață.

Din șirul de portrete se remarcă *Portretul poetului Mihai Eminescu* (1957, bronz). Acest portret romantic capătă contur, întâi de toate, prin redarea asemănării de chip: personajul are fruntea încrunțată, privirea ochilor de sub arcurile sprâncenelor redau tragismul acestei personalități.

Portretele documentare

În rândul portretelor, *Portretul doctoriței L. Rozener* (1948, ghips patinat) se evidențiază prin trăsături asimetrice ale feței: ochii redați prin scobire, trăsăturile specifice națiunii evreiești.

Din aceeași serie de subiecte face parte *Portretul chirurgului Krivoșeev* (1948, ghips), care redă miopia, oboseala și decepțiile portretizatului. Privirea de după rama ochelarilor, zâmbetul sarcastic conturează realitățile vieții de atunci și profesia complicată practică de protagonist.

Și mai dramatic este chipul din *Portretul academicianului A. V. Șciusev* (1949, lemn). Acesta conține trăsăturile evident asimetrice ale feței, gura și obrajii transfigurați redând oboseală, scepticism, încordare interioară și confruntare de idei. Anatomic, craniul este dezgolit integral, lobii frontali asimetrici și încordați, privirea lăsată în jos, ochii cu cearcăne, obrajii ridăți, gura, la fel, asimetrică, redând un aspect de rezervă față de cele ce se întâmplă în jurul său. Lumea înconjurătoare, realitățile epocii staliniste – toate au fost întipărite pe chipul marelui arhitect. Portretul redă locul și rolul intelectualului într-o epocă totalitară.

Detalii de portret conține lucrarea *Partizanul moldovean Boris Glavan* (1947, ghips): efigia plină de mândrie și rezistență în fața dușmanului, urmele torturilor suportate la închisoare. La fel, *Portretul partizanului B. Șargorodski* (1946, ghips), bustul căruia este dezgolit asemeni eroilor antici, iar trăsăturile feței vădesc caracter și virtute.

De asemenea, detalii de portret conține *Monumentul lui G.I. Kotovski* (1953, bronz) din Chișinău [4 p. 4]. Chipul viguros, cu privirea concentrată, lăsată în jos, sub umbra pleoapelor greoaie, fruntea încordată, mimica încremenită a feței vădește o personalitate puternică, un luptător al epocii respective.

Totalmente bazat pe anatomizare este *Portretul lui M.I. Kutuzov* (1958, ghips). Redat cu lux de amănunte – plaga de la ochi, trăsăturile feței obosite, concentrarea, cunoscutul conducător de oști, generalul M.I. Kutuzov, este prezentat ca și purtătorul plin al răspunderii pentru războiul cu Napoleon, din 1812. Plaga de la ochi magnetizează atenția privitorului asupra consacrării personajului, voinței și eroismului său.

Studiul anatomic în schițe

Studiul anatomic poate fi observat din etapa incipientă de modelare a portretelor realizate de sculptorul Lazăr Dubinovschi. În lucrarea care poate fi calificată ca finisată, studiul *Cap de tânăr* (1956, ghips), se remarcă *mușchiul sterno-cleidomastodiamus*, *mușchiul masseter*, modelarea stihinică, impresionistă conferind animație acestui chip. Un alt studiu, *Cap de muncitor. Studiu pentru trilogia „Părinți și copii”* (1957, ghips), este redat realist, efigia protagonistului fiind surprinsă într-o clipă de moment [5 pp. 50-53]. Această efigie reflectă importanța studiului anatomic în redarea portretului. *Mușchii orbicularis oculi*, situați în jurul globilor oculari, *mușchii feței caninus, orbicularis oris, bucinator, depressor labii inferioris* permit de a reliefa mimica personajului. Astfel, schițele realizate în material, datorită construcțiilor anatomice face chipurile sculptate expresive și corecte ca modelare.

Tipizarea, adesea abordată de sculptorii sovietici, este utilizată și de către Lazăr Dubinovschi în lucrarea *Mama* (1957, ghips). Imaginea estompată, generalizată păstrează trăsăturile femeii-mame. Ochii adânciți în orbite, cu cearcăne, presupun modelarea *mușchilor orbicularis oculi*, *mușchii feței masseter și bucinator* sunt intuiți sub modelajul calm al efigiei.

Din această perioadă datează și *Portretul cântărețului Artur Aidiniean* (1959, ghips). Cutia crani-ană se profilează integru, privirea ochilor de după lentilele ochelarilor este retrasă, bărbia cu *mușchiul mentalis* proeminent, pomeții obrazilor bombați – asemănarea portretistică este evidentă.

Ca o continuare a liniei de subiect, sculptorul realizează *Portretul scriitorului Leonid Corneanu* (1959, ghips). Podoaba capilară, fruntea bombată, înaltă, ochii umbriți de arcurile sprâncenelor, *mușchiul masseter*, care se intuește sub pielea obrazilor – toate aceste detalii anatomice conturează chipul scriitorului moldovean.

Călătoria în R. P. Română și crearea Aleii Clasicilor din Chișinău

În anii '60 are loc o ameliorare a relațiilor cu Republica Populară Română, fapt care a favorizat schimbul intercultural și a făcut posibilă inaugurarea Aleii Clasicilor la Chișinău. De realizarea acestui proiect a fost responsabil L. Dubinovschi, care a monitorizat activitatea unui grup de sculptori la crearea celor 12 busturi de pe segmentul vechi al aleii. Lui L. Dubinovschi i-a revenit crearea a trei busturi în bronz, toate lucrate în anii 1957-1958.

Primul dintre ele, cel al lui *Gheorghe Asachi*, se remarcă printr-o anatomizare riguroasă: cutia craniană cu *mușchiul venter frontalis* clar evidențiat, *mușchii orbiculari oculi* umbriți de arcurile sprâncenelor, pielea feței acoperind ușor *mușchii masseter și caninus*.

Bustul lui Vasile Alecsandri este redat întocmai, respectând detaliile anatomice: *mușchii venter frontalis*, *mușchii orbiculari oculi*, pomeții obrazilor. Or, *mușchii* proeminenți, perfecți, structurează perfect forma craniului.

Mai puțin riguroasă este anatomizarea chipului redat în *Bustul lui Mihai Eminescu* [4 p. 15]. Sculptorul a modelat chipul, respectând, îndeosebi, asemănarea și, mai puțin, realismul anatomizat, tinzând să redea tinerețea, romantismul și zbuluciumul marelui poet.

În anul 1960 Lazăr Dubinovschi realizează o călătorie de durată în România, după care, reîntors la Chișinău, aduce câteva portrete noi. Reprezentarea chipului din *Portretul lui Corneliu Baba* (1960, bronz) [6 p. 3] prezintă o redare cu mai puține detalii anatomice riguroase, dar reflectă principalele trăsături portretistice și felul de a fi al pictorului român: gâtul masiv ca o coloană, ochii mijiiți, parcă căutând un nou subiect de creație.

Spre deosebire de acesta, alte două portrete – *Portretul generalului R.P.R., I. Teclu* (1960, ghips) și *Portretul grănicerului român* (1960, ghips) – sunt redare cu lux de amănunte și par a elucida restricțiile de realismul aproape de cel fotografic. Lucrările emană regretul adânc personal al sculptorului că hotarul de peste Prut este un impediment în fața schimburilor interculturale.

După călătoria în R.P. Română, Lazăr Dubinovschi creează chipuri de țărani, atât de des reprezentate în perioada interbelică, spre exemplu *Portretul țăranului român Neagu* (1960, bronz). Modelat tensionat și impresionist, caracteristicile anatomice ale protagonistului se reduc la suprafețe vibrante. Sunt evidențiați globii oculari cu *mușchii orbicularis oculi*, *mușchii faciali* și cu cei ai bărbiei, „mărul lui Adam” proeminent.

Iar *Portretul fetei române* (1972, bronz), creat peste un deceniu față de alte portrete inspirate de călătoria în România, este rezultatul unor experimente cu materialele și tehnicile de executare. Redat atât impresionist cât și cu efecte de naturalism, sculptorul reproduce pielea „care respiră” și reflectă cu exactitate detaliile anatomice, fapt care caracterizează un chip romantic și liric. Este de remarcat faptul că chipurile de țărani români în tratarea lui Lazăr Dubinovschi sunt create cu reconstituire anatomică: tipul craniului, *mușchii faciali* cu respectarea caracteristicilor naționale.

Studii anatomice în redarea portretelor de muzicieni

Deosebit de inspirate sunt portretele de muzicieni. *Monumentul-bust al lui Ștefan Neaga* (1960, granit) redă, prin gestul larg al mâinii, consacrare și dăruire creației. Detaliile feței și ale mâinilor sunt modelate minuțios, conturând caracterul protagonistului. În *Portretul lui A. Rubinștein* (1965, ghips) este redat personajul în momentul zămisirii operei muzicale. Efigia lui reflectă concentrare și dedicație, iar formele feței sunt soluționate în suprafețe mari, plate, reproducând mușchii frunții și ai feței reliefați. Astfel, se remarcă și *Portretul pianistului P. Serebreakov* (? , ghips, ton). Penetrând în zona psihologică a personajului, sculptorul modelează impresionist trăsăturile pianistului, mimica feței fiind transfigurată de emoțiile sale. La fel de consacrat actului creației este și chipul din *Portretul lui D. Oistrach* (1968, granit), fața căruia transmite emoțiile pe care le provoacă piesa muzicală. *Monumentul-bust dedicat compozitorului E. Coca* (1975, ghips, model) îl reprezintă pe protagonist în momentul dirijării orchestrei sau a corului. Efigia lui inspirată, redată cu exactitate, reliefează, pe lângă trăsăturile portretistice, și suflul creației sale.

Caracteristicile anatomice și psihologia personajelor

Atât psihologia vârstelor cât și caracteristicile anatomice redată în funcție de vârstă, în creația lui Lazăr Dubinovschi pot fi ilustrate prin două portrete: *Portretul studentei S. Lupan* (1970, ghips) și *Învățătoarea bătrână* (1970, ghips). Constituind un antipod unul față de altul, aceste două portrete reproduc anatomia diferit: fața alungită, cu trăsăturile generalizate și redată fără prezența unei construcții anatomice în portretul studentei față de forma craniului proeminent și mușchii feței atârând flasc în portretul bătrânei învățătoare.

La fel, în ghips, sunt realizate două portrete de cărturari. *Portretul lui Dimitrie Cantemir* (1973, ghips) redă personajul îngândurat, la masa de scris. Trăsăturile feței sale comportă o generalizare evidentă, prin ele autorul transmite inteligența personajului: fruntea înaltă, detaliile portretistice redată cu subtilitate, presupunând și aristocratism. *Portretul lui Miron Costin* (1974, ghips) redă cărturarul, care a posedat și un rang religios, la fel, la masa de scris, cu o carte în mână. Trăsăturile ascetice ale acestui personaj – cutia craniană care transpare prin piele, mustățile și barba – reprezintă simboluri ale bărbăției și inteligenței. Deși diferite, aceste două portrete promovează valorile spirituale general-umane – etalon, în special, pentru tineri.

Monumentele, busturile și portretele marilor lideri comuniști

Desigur, opera sculptorului Lazăr Dubinovschi a fost supusă rigorilor stilului realismului socialist, care presupunea crearea veridică a monumentelor, busturilor și portretelor marilor lideri comuniști. Detaliile de portret minuțioase desăvârșesc chipul din *Monumentul lui V.I. Lenin* (1977-1978, granit). Redat într-un moment scurt de timp și realizând un echilibru abia intuit între dinamică și statică, detaliile de portret ale acestui monument sunt realizate amănunțit: cutia craniană cu specificări euro-asiatice, *mușchiul ventur frontalis* încordat, privirea severă, bărbia exprimând voință.

Sunt redată interesant trăsăturile din *Monumentul-bust al lui A.M. Gorki* (1975-1976, granit, Chișinău). Materialul în care a fost modelat, granitul, a presupus și a determinat o modelare generalizată, dar care a pus în evidență *mușchiul ventur frontalis* încordat, ochii nemodelați, ascunși de umbrele ce cad greoi de la arcurile sprâncenelor, *oasele zigomatice* evidențiate prin umbre căzătoare.

Două portrete ale lui *Ho Și Min* sunt realizate: primul, în 1962, în lemn, și, al doilea, în 1963, în bronz [3 pp. 36-37]. Protagonistul a fost surprins în mișcare liberă, necondiționat, fără a poza. Caracteristicile anatomice: forma orientală a craniului, mușchii feței subliniază trăsăturile asiatice ale efigiei. Deși realizate în materiale diverse, aceste două portrete reproduc fidel chipul și personalitatea liderului vietnamez.

În aceleași ordine de idei, *Portretul comunistului italian D'Atore* (1978, ghips) este modelat impresionist, urmele acestei modelări, în special, ale degetelor, se resimt în redarea detaliilor anatomice:

mușchiul ventur frontalis abia intuit, *mușchiul cleidomastodianus* și *mușchiul buccinator* redați în relief, *mușchiul bărbiei, mentalis*, exprimând mândrie și voință.

Tratarea anatomică în portretele colegilor de breaslă

Portretul sculptorului V. Țigal (1968, ghips) va pune începutul unei adevărate galerii a portretelor colegilor de breaslă. Acest portret este modelat cu sensibilitate, pielea acoperind ușor sesizabil mușchii frunții, cei faciali și cei ai bărbiei.

Deja în *Portretul lui African Usov* (1976, ghips) se resimte clar faptul că autorul, sculptorul Lazăr Dubinovschi, a conștientizat prevalarea redării lumii interioare în portret, fapt care s-a revărsat în modelarea trăsăturilor anatomice ale portretizatului.

Portretul lui Arcadie Raikin (1976-1977, ghips) redă natura artistică a personajului, detaliile anatomice fiind supuse ideii de a reproduce trăirile lui în timpul dintre două reprize ale spectacolului, într-o pauză scurtă.

Începând cu *Portretul pictoriței Mila Țonțev* (1977, bronz), Lazăr Dubinovschi recurge la experimente stilistice în fiecare portret, trăsăturile anatomice completând chipurile.

Astfel, *Portretul pictoriței Ada Zevina* (1977, ghips, ton) reproduce un chip romantic, privirea atentă subliniind inteligența personajului.

Portretul arhitectului G. Solominov (1978, bronz) reprezintă firea creativă și aristocratică a personajului, fapt sugerat prin postamentul în formă de capitel inversat. Mușchii feței nu sunt redați în relief, dar forma craniului transpare prin piele.

În *Portretul pictorului Ilia Bogdesco* (1979, bronz) este redată firea aristocratică, cât și snobismul personajului, acestea fiind sugerate de buzele strânse, sprâncenele arcuite și bărbia fermă ale acestuia.

Cu totul aparte este *Portretul arhitectului P. Curț* (1979, aramă forjată). Acest chip este tratat în cheia portretelor Romei Antice. Dar trăsăturile exterioare redade cu exactitate nu presupun și redarea lumii interioare, așa cum se producea în portretele Romei Antice. Cu toate acestea, din punct de vedere constitutiv, este un portret care relevă construcția anatomică riguroasă.

Și ultimul în acest rând, *Portretul pictorului S. Cucuic* (1979, bronz) reprezintă un chip bonom și plin de sine. *Mușchiul venter frontalis* bombat al frunții, *glanda parotis* și *mușchiul masseter* proeminenți redau specificul efigiei protagonistului.

Concluzii

Astfel, caracteristicile anatomice în portretele realizate de sculptorul Lazăr Dubinovschi au un rol determinant în relevarea caracterului, felului de a fi al personajului [7 pp. 220-285]. În diverse perioade, documentarismul, romantismul și umanismul chipurilor create de sculptor au servit drept călăuză în domeniul portretului sculptural atât pentru spectator, cât și pentru colegii de breaslă. Cunoștințele acumulate de acest sculptor în domeniul anatomiei capului i-au permis să creeze opere de rezonanță la nivel național și internațional.

Referințe bibliografice

1. ЛИВШИЦ, М. *Лазарь Дубиновский: скульптура*. Москва: Советский художник, 1987.
2. BULAT, V. *Lazăr Dubinovschi*. Chișinău: ARC, 2004. ISBN 9975-61-340-3.
3. БАРАШКОВ, Е.В. *Лазарь Дубиновский*. Кишинев: Литература артистикэ, 1980.
4. ЛИВШИЦ, М.Я. *Лазарь Исаакович Дубиновский*. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1960.
5. ЛИВШИЦ, М.Я. *Лазарь Исаакович Дубиновский*. Москва: Советский художник, 1961.
6. *Лазарь Дубиновский: Каталог*. Кишинев: Тимпул, 1971.
7. BARASCHI, C. *Tratat de sculptură*. București: Meridiane, 1964.